

a některé ve složeninách, jako němčina. Rozlišoval analytické a syntetické postupy, třeba ve vyjádření pádových vztahů.

3.3. Ve skladbě přisuzoval hlavní roli slovesu jako jádru celé věty. Tři staletí před Chomským rozlišoval competence a performance, předpokládal hloubkovou strukturu, pracoval s transformačními pravidly. Věřil v možnosti poznat všeobecnou lidskou mluvnici. Tři staletí před Martinetem měl pojmy: moném, morfém, lexém, syntém, funkční morfém. Výstižněj než sám Martinet mluvil o jazykové artikulaci na mnoha úrovních a ne jenom na dvou.

4.1. Seznam zajímavých rysů v jeho pojetí jazyka by mohl ještě pokračovat, ale prostor k dispozici pro naše pojednání je omezený, takže bude vhodnější uvést konkrétní příklad těchto zanedbávaných stránek Komenského myšlení. Vybrali jsme otázku *morfému* jako nejmenší dále nedělitelné jednotky, která je nositelem významu.

4.2. Z lingvistů naší doby poskytuje nejvhodnější teorii k takovému srovnání André Martinet (1967, 1969). V jeho terminologii nejmenší, dále nedělitelnou jednotkou první artikulace, to jest artikulace spojující tvar a význam, je *moném*. Podle tříd jeho možných významů ho můžeme považovat za *morfém* (s významem mluvnickým) či za *lexém* (s významem lexikálním). Morfémy patří do zavřených či omezených paradigmat, kdežto lexémy do otevřených. Moném, který vyjadřuje syntaktickou funkci jiných monémů, se nazývá *funkční moném*. V syntagmatech jsou například funkčními monémy předložky a pádové koncovky. Když se určitý úsek textu chová tak, jako se chová moném, ale lze ho rozložit na dvě nebo více významových jednotek, jedná se o *syntém*¹.

4.3. Nyní se můžeme podívat na Komenského názory a pokusíme se o jejich uspořádání podle Martinetovy teorie. V mluvnici *Clavis* Komenský uvádí svou představu o **jazykové artikulaci** takto:

„Každý širší text se totiž rozkládá do úseků neboli (jak se teď říká) odstavců. Každý odstavec zase do souvětí, každé souvětí do vět rozvinutých, každá věta rozvinutá do vět jednoduchých, každá věta jednoduchá do slov, každé slovo do slabik a každá slabika do hlásek.“²

Tady se nepopisuje žádná nová jazyková jednotka. Hlavně výraz *vox* má tradiční vágní význam ‚slovo‘. Ale ne všude je to tak:

- „§13 Hláška jest nejmenším nedělitelným zvukem lidských úst.
- „§19 Slabika jest členěným zvukem, vydaným jediným otevřením úst.
- „§21 Vox jest členěným zvukem, který něco znamená.“³

¹ Fr. *mon me, morph me, lex me, mon me fonctionnel, mon me autonome, mon me dépendent, synth me.*

² „Resolvitur enim omnis prolixior Oratio in segmenta, seu [ut nunc loquimur] Capita; Caput rursus in Periodos; Periodus in Sententias; Sententia in Phrases; Phrasis in Voces; Vox in Syllabas; Syllaba in Literas.“ *Clavis*, §10.

³ „13. LITERA, est sonus oris humani minimus, et individuus.

Takže přechod mezi pojmy *syllaba* a *vox* odpovídá zároveň přechodu mezi jednotkami významovými a nevýznamovými. Následující citát nám řekne, že Komenský v rámci významových jednotek rozlišoval mezi **monémem** a **syntémem**:

„Podle článků se slova dělí do článků menších, větších, největších. Nejmenším článkem (zde) je slabika, na jejímž základě se slovu říká jednoslabičné, dvojslabičné či viceslabičné. Větší členění je v ukončeních odvozenin, jako jsou *-ilis, -tus, -titius, -tor, -imus, -ultas atd.* Největší členění je ve složení dvou či tří slov do jednoho, jako *frugi-fer, in-frugi-fer atd.*“⁴

To, že se tento rozdíl nepromítá do všeobecné definice artikulace, nesmí klamat. Číslo sedm a tři hrají velkou roli ve formálním uspořádání Komenského výkladu. Právě proto, aby se dosáhla trojka, nacházíme ve členění jednotky *vox* také slabiku.

4.4. Ne vždy je možné vysvětlit Komenského nedůslednosti snahou o formální péči. Takový případ je představa o koncovkách.

„Přirozené jazyky komplikují koncovky, které samy o sobě nic neznamenají, a to ne jen u jmen a sloves při skloňování a časování, nýbrž i při samém odvozování slov (...) poněvadž tyto koncovky samy o sobě nic neznamenají. Avšak ve spojení s kořenem znamená kterákoli z nich něco jiného. V důsledku toho se každé musíme učit zvlášť.“⁵

To je definice v té době běžná: koncovky nejsou významonosné. *Panglottia* je ale nedokončeným dílem, které za autorova života nebylo vydáno. Právě na tomto úseku není zpracované ani rozdělení kapitol a paragrafů. Proto je důležité porovnat, jak tutéž otázku řeší zkolacionovaná a vícekrát vydaná práce *Novissima linguarum methodus*. Přestože je metoda způsobila pro všechny jazyky, v mluvnici *Clavis* se konkrétně mluví hlavně o latině jako o příkladu.

„§35 Přece jsou připojovací částice, které, ačkoli samy o sobě nic neznamenají, ovšem připojí-li se k jiným slovům, přidávají něco jejich významu.“

19. SYLLABA, est sonus articulatus, una oris apertura prolatus.

21. Vox, est sonus [1] articulatus [2] significans (3) aliquid...“ *Clavis*.

⁴ „Vocum secundum Articulos divisio, fit iuxta articulos, minores, majores, maximos. Minimus (hic) articulus, Syllaba est: cuius respectu vox dicitur Monosyllaba, Disyllaba, Polysyllaba. Major articulatio, est in terminationibus derivatorum: ut sunt, *-ilis, -tus, -titius, -tor, -inus, -ultas* etc. Maxima in Vocum coalitione, duarum triumve in unam; ut *frugi-fer; in-frugi-fer* etc. „, *Annotationes, Ad §23.*

⁵ „Vulgarium Linguarum difficultatem augent terminationes per se nihil significantes, non tantum Nominum et Verborum in Declinationibus et Conjugationibus: sed et in ipsa Derivatione. (...) quia ista per se nihil significant: juncta autem radici quodlibet aliter significat: et per Consequens, singula seorsim discenda sunt.“ *Panglottia*, VIII, sl. 305. Ale v Komenský, 1992, sv. 3., s. 207, čteme: „poněvadž tyto slabiky neznamenají samy o sobě nic, ale připojí-li se ke kořeni, znamenají cokoli a vždy něco jiného.“